

Порівняльне цивільне і трудове право

Гончарова Аліна В'ячеславівна,
аспірант Київського університету права НАН України,
викладач кафедри права Сумського державного університету

Історико-правовий аспект становлення спадкової трансмисії: рецепція у правові системи західноєвропейських країн

**Гончарова А. В. Історико-правовий аспект становлення спадкової
трансмисії: рецепція у правові системи західноєвропейських країн**

Аналізується законодавство європейських країн щодо порядку спадкування за спадковою трансмісією. Досліджуються аспекти становлення та процесу рецепції цього інституту в сучасному міжнародному спадковому праві.

Ключові слова: рецепція, спадкова трансмісія, спадкування, спадкодавець, спадкоємець, колізійні норми.

На сучасному етапі розвитку міжнародних спадкових правовідносин значне місце посідає дослідження казусних питань спадкового процесу, що є не лише цікавим та актуальним, а й вкрай складним та відповідальним заняттям. Враховуючи рівень взаємодії між національним та міжнародним правом, питання щодо історичних аспектів становлення поняття спадкової трансмісії, шляхи рецепції в світове право є актуальним для наукового аналізу. Адже питання щодо долі приватної власності особи, яка померла, є вкрай важливим для гармонійного існування суспільства. Як зазначав російський правознавець І. А. Покровський, питання щодо долі майна є важливим як для особи, так і для суспільства, тому що поєднуються різноманітні інтереси, різноманітні течії, вони спонукають до еволюції спадкового права [1, с. 296].

Розмаїття теоретичних напрацювань, різні підходи до застосування в міжнародній нотаріальній практиці — все це свідчить як про важливість теми, так і про необхідність напрацювання єдиної теоретичної бази у цій сфері, особливо з урахуванням компаративістської перспективи.

Необхідно зазначити, що тлумачення поняття спадкової трансмісії та особливостей її застосування при вирішенні спірних питань спадкування врегульовано на законодавчому рівні в країнах Європи. Аналіз праць вітчизняних, зарубіжних науковців, свідчить, що питання спадкової трансмісії, особливостей її застосування досліджується недостатньо, адже

в нотаріальній практиці виникає низка питань щодо застосування спадкової трансмісії у колізійних випадках.

Нині важко визначити, в якій системі права норми про спадкування з'явилися вперше. Напевно, вирішення цього питання позбавлене практичного змісту, дати логічну відповідь досить складно. Можна припустити, що вказана сфера суспільних відносин тривалий час знаходилася під дією звичайного права. Першу згадку щодо спадкування за спадковою трансмісією ми знаходимо у римському приватному праві, яке вперше сформулювало поняття та принципи застосування зазначеного інституту права та послідовно впровадило в практику спадкових правовідносин. Право прийняття спадщини було суворо особистим правом, яке не переходило до спадкоємців особи, закликаної до спадкування. Досліджуючи це питання, Р. Калюжний дійшов висновку, що в Римській імперії існували випадки, коли спадкоємці мали право прийняти спадщину, що відкрилася, такий перехід в спадщину права закликання до спадкування і є спадковою трансмісією [2, с. 100]. Як зазначає В. Хвостов, більшою мірою трансмісія відбувалася на користь спадкоємців тієї особи, яка не скористалася сама своєю здатністю спадкувати, іноді *transmissio* відбувалися на користь домовладки [3, с. 453].

Першим прецедентом *transmissio hereditatis* став *transmissio ex capite infantiae* випадок, коли спадок відкривався до досягнення дитиною одного року (в подальшому семи років), батько мав право отримати спадщину за дитину. Якщо *infans* помирав раніше, ніж батько встиг прийняти спадщину, батько міг оформити спадок на себе.

При Феодосії II було встановлено правило, якщо в заповіті спадкоємцями призначені низхідні родичі спадкодавця і ці спадкоємці помирають до відкриття заповіту, то їх власні низхідні спадкоємці можуть за них отримати спадщину. І нарешті, за часів Юстиніана загальне правило про особистий характер права на отримання спадщини було нівельовано, якщо спадкоємець помирав, не скориставшись можливістю здійснити *aditio hereditatis*, і з часу сповіщення спадкоємця про відкриття йому спадщини не пройшло року, то його спадкоємці могли придбати спадщину, яка йому відкрилася. Якщо спадкоємець до самої смерті не знав про відкриття йому спадщини, то рік вважався з дня його смерті.

Крім загальної *transmissio Justiniana*, були встановлені *transmissio ex capite in integrum restitutionis* і *transmissio ex jure patris*. У першому випадку (*transmissio ex capite in integrum restitutionis*), якщо спадкоємець не міг придбати спадщину за такою причиною, яка б давала йому підставу просити про *in integrum restitutio* у випадку втрати здатності до придбання спадщини (наприклад, внаслідок відсутності *rei publicae causa*), а потім помер, не придбавши з цієї причини спадщини, то його спадкоємці могли замість нього просити про *in integrum restitutio* і прийняти спадщину на себе. Як зазначає С. А. Кузнецова, другий випадок виникав при *transmis-*

sio ex jure patvio, якщо підвладній особі відкривався спадок і він всупереч волі батька відмовлявся його придбати, то його домовладика міг придбати спадок для себе [4, с. 6].

З розвитком світового права поняття та принципи застосування спадкової трансмісії зазнали деяких змін при рецепції в правові системи окремих країн. Відбулась адаптація до національного законодавства.

Розвиток суспільства зумовив виникнення великої кількості теорій та концепцій щодо спадкової трансмісії та спадкового права в цілому. Так, Г. Гроцій вважав, що спадкування має відповідати законам природи — природному праву. На відміну від нього Ш. Монтеск'є стверджував, що природне право не стосується спадкових законів, що норми спадкового права встановлюються суспільством відповідно до політичних та цивільних законів держав. Г. В. Ф. Гегель підкреслював, що в основу спадкового права мають бути покладені моральні основи, які впливають з інтересів родини. Г. В. Лейбніц доводив, що людина має заповідати своє майно через те, що має думку [5, с. 5]. Нині питання міжнародного спадкового права досліджують такі вчені, як В. Борисова, Ю. Власов, Г. Дмитрієва, Ю. Заїка, О. Кармаза, Є. Рябоконт, С. Фурса, С. Фурса та інші науковці.

Зазначимо, що в деяких європейських країнах правові норми, що регулюють спадкові відносини, зосереджені у законах. У Німеччині спадкуванню відведено книгу V Цивільного кодексу, в Угорщині такі норми теж містяться у Цивільному кодексі, в Іспанії розміщені у титулі III книги III Цивільного кодексу, але насамперед регулюються Законом «Про спадкування», у Франції — у книзі III Цивільного кодексу, в Чехії, Польщі, Румунії, Білорусі — також у цивільних кодексах. Проте в Болгарії, Сербії, Чорногорії норми містяться у спеціальних законах про спадкування [6, с. 87].

Першим етапом є визначення кола осіб, які закликаються до спадкування за спадковою трансмісією. Як вказують Ю. Заїка та В. Співак, тільки той спадкоємець, який прийняв спадщину, є правонаступником прав та обов'язків, що можуть переходити у спадщину [7, с. 78]. Ми не погоджуємося з даним твердженням щодо спадкової трансмісії, бо в країнах Європи, якщо спадкоємець за заповітом або ж за законом помер після відкриття спадщини і не встиг її прийняти, право на прийняття належної йому частки переходить до спадкоємців.

Спадкодавці не є суб'єктами цих відносин, тому в момент смерті правоздатність та дієздатність втрачається. Є. Суханов заперечує таке положення та відносить спадкодавця до суб'єктів спадкових правовідносин [8, с. 222].

Підставами спадкування у більшості держав Європи є заповіт та закон. Заповіт має переважне значення, тоді як закон застосовується у разі відсутності чинного заповіту. В Швейцарії, Німеччині, Франції, Латвії підставою для спадкування є ще й договір про спадкування. Спадкування

за спадковою трансмісією має місце під час спадкування за заповітом, за законом та за договором спадкування.

Шляхом рецепції римське спадкове право увійшло спочатку до системи права і практики середньовічних держав, а потім буржуазних. Найбільшого обсягу рецепція досягла в Німеччині. До кінця XIX ст. у Німеччині римське право було невичерпним джерелом та класичним зразком для створення норм німецького спадкового права. Зокрема, вплив римського права позначився на структурі німецького цивільного Уложення 1900 р. Його фундамент ставило те німецьке право, в якому асимілювалися досягнення римської правової форми. На сучасному етапі в Німеччині спадкуванню відведено книгу V Цивільного кодексу.

У Німецькому цивільному законодавстві категорії спадкоємців та черговість їх закликання до спадкування встановлюються за парантелами. Парантела — це група кровних родичів, які беруть початок від спільного предка. У німецькому законодавстві обмеження кількості парантел немає, тому закликатися можуть будь-які родичі, які навіть не знають про своє споріднення, згідно встановленої черговості [9]. Спадкова трансмісія застосовується у разі спадкування за заповітом. правонаступникам померлого спадкоємця надається строк для реалізації своїх прав, шляхом подання відповідної заяви. Німецькі науковці, розкриваючи поняття «свобода заповіту» вказують на те, що свобода заповіту дає право спадкодавцю без зазначення причин відійти від законного порядку спадкування, — це стрижень спадкового права [10, с. 60].

На відміну від Німеччини у Швейцарії тільки три парантели, які закликаються до спадкування: перша — нащадки спадкодавця, друга — батьки спадкодавця, третя — дід, баба та їхні нащадки. Заповіт укладається за участю одного нотаріуса та двох свідків [11].

Найбільш повно спадкування за спадковою трансмісією врегульоване у Цивільному кодексі Франції. Перехід права на прийняття спадщини — це законодавчо визначений випадок переходу права від спадкоємця, що був закликаний до спадкування, але помер після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти, до його спадкоємців. У Франції заповіт укладається у присутності одного чи двох нотаріусів. Поділ спадкоємців за законом відбувається за розрядами [12].

О. Кібенко, дослідивши коло спадкоємців за законом, вказує, що історично у світі склалося дві системи спадкування за законом: романська система — поділ спадкоємців за низхідною, висхідною та боковою лінією на класи, черги, розряди, а також система парантел — група кровних родичів, які походять від єдиного предка. Та сама особа може в одних країнах займати привілейоване становище і в першу чергу успадковувати майно (Великобританія), а в інших — бути в одній із останніх черг (Франція) [13, с. 93].

Правовий зміст інституту спадкової трансмісії полягає у регламентуванні на законодавчому рівні держав окремого випадку і відмежування його від інших досить подібних ситуацій, а саме:

- якщо спадкоємець помирає до відкриття спадщини або в один день із спадкоємцем;
- якщо спадкоємець помирає після смерті спадкодавця, але встигає прийняти спадщину або відмовляється від неї;
- якщо спадкоємець помирає після відкриття спадщини, не встигнувши її прийняти, і у нього є свої спадкоємці;
- коли спадкодавець на випадок смерті спадкоємця або неприйняття ним спадщини призначає іншого спадкоємця, але трансмітент помирає після відкриття спадщини і у нього є спадкоємці (трансмісари).

Дослідивши внутрішні норми права щодо спадкування європейських держав, можна констатувати, що спадкові відносини врегульовуються правом по-різному. Так, дещо відрізняються підстави, принципи спадкування за спадковою трансмісією. Ці суперечності у матеріальному праві держав є причиною виникнення та розвитку колізій у міжнародному приватному праві. Ліквідувати ці суперечності та неузгодженості можна за допомогою гармонізації права, який передбачає використання не тільки міжнародних договорів, а й інших інструментів нормативної регламентації з метою досягнення певного рівня одноманітності норм. Але яким би не було реальне зближення спадкового права держав, якими б однаковими не були норми спадкування, колізійні питання спадкування за спадковою трансмісією у міжнародному приватному праві залишаються.

1. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права. — М., 1998. — 353 с.
2. *Каложный Р. А.* Римське приватне право: Курс лекцій. — К.: Істина, 2005. — 144 с.
3. *Хвостов В. М.* Історія римського права. — М., 1995. — 568 с.
4. *Кузнецова Э. А.* Наследственная трансмиссия в римском частном праве (transmissio hereditatis) // Наследственное право. — 2006. — № 2. — С. 6–7.
5. *Шахрайчук І. А.* Спадкове право України (Ретроспективний аналіз): Навч. посіб. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2000. — 224 с.
6. *Кармаза О. О.* Міжнародне спадкове право: Науково-практ. посібник. — К.: Видавель Фурса С. Я.: КНТ, 2007. — 328 с.
7. *Заїка Ю. О., Снівак В. М.* Право власності. Спадкове право: Навч. пос. — К.: Наукова думка, 2000. — 117 с.
8. *Гражданское право: В 2 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов.* — Т. 1. — М.: БЕК, 1994. — 704 с.
9. *Німецьке цивільне уложення* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html.
10. *Савельев В. А.* Гражданский кодекс Германии (история, система, институты): Учеб. пособие. — 2-е изд. — М.: Юрист, 1994. — 96 с.
11. *Швейцарський цивільний кодекс* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.servas.org/siexco/images/0/07/The%20Swiss%20Civil%20Code%20in%20English>.
12. *Цивільний кодекс Франції* [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.lexinter.net/ENGLISH/civil_code.htm.
13. *Кибенко Е. Р.* Международное частное право: Учебно-практ. пособие. — Х.: Эспада, 2003. — 274 с.